

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКІ ВІДНОСИНИ І ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

У зв'язку з прийняттям Господарського кодексу України у правовій системі України з'явилися нові для неї поняття організаційно-господарських відносин і зобов'язань. Але визначені вони були недостатньо чітко. Цим обумовлюється актуальність наукового аналізу понять організаційно-господарських відносин і організаційно-господарських зобов'язань.

Проблема організаційно-господарських відносин і зобов'язань досліджувалася в юридичній науці В. К. Мамутовим, В. В. Лаптевим, І. А. Танчуком, В. П. Єфімочкіним, Т. Є. Абовою, Г. Л. Знаменським, В. С. Щербиною, О. П. Віхровим, О. П. Подцерковним, І. М. Кравець та іншими науковцями. Витоки ж інтересу юридичної науки до цієї проблематики можна знайти ще в наукових публікаціях 30-х років А. В. Венедиктова та інших науковців.

Метою цієї статті є розробка теоретичних положень, які б могли бути використаними з метою уточнення понять організаційно-господарських відносин і організаційно-господарських зобов'язань, обґрунтування пропозицій щодо удосконалення відповідних положень Господарського кодексу.

Досліджуючи правовідносини між соціалістичним підприємством і вищим господарським органом, В. К. Мамутов у 1969 р. писав, що відповідно до прийнятої термінології їх можна віднести до адміністративно-господарських правовідносин, однак цей останній термін неточно відображає зміст цих відносин, допускає їх змішування із суто адміністративними відносинами в сфері управління господарством. Тому В. К. Мамутов запропонував назвати правовідносини між підприємством і вищим господарським органом господарсько-управлінськими [1, с. 112]. А головне — він розкрив зміст цих відносин як таких, що охоплюють собою весь спектр відносин між підприємством і державним органом, який у цих відносинах представляє інтереси власника майна, закріпленого за підприємством. Частиною цього змісту В. К. Мамутов визнавав майнові елементи [1, с. 117–132]. Отже, уже на той час не тільки існувало розуміння змісту і специфіки відносин, про які йдеться, а й був підібраний термін, що відповідав змісту явища, яке ним позначалось.

Проте при опрацюванні проекту Господарського кодексу досвід наукових досліджень не було достатньою мірою враховано. Так з'явився термін «організаційно-господарські відносини». З цим можна погодитись, маючи на увазі, що цей крок уже здійснено, а будь-який термін є умовним. Але в Господарському кодексі не існує визначеності стосовно поняття організаційно-господарських відносин.

Відповідно до ч. 6 ст. 3 ГК під організаційно-господарськими відносинами у цьому Кодексі розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання, з одного боку, та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю — з іншого. Одна справа — назвати відносини господарсько-управлінськими. Термін повинен розкривати сутність явища, яке ним позначається, але він не може зазначати на всі нюанси його змісту. Інша справа — у визначенні поняття організаційно-господарських зобов'язань вказати тільки на те, що вони складаються у «процесі управління господарською діяльністю». У науці уже давно зверталась увага на те, що поняття управління має розумітись так, що воно охоплює собою не тільки субординаційні, а й так звані реординаційні зв'язки [2, с. 14]. Тому зазначення в ч. 6 ст. 3 ГК на те, що організаційно-господарські відносини складаються у процесі управління господарською діяльністю, повинне інтерпретуватись так, що ці відносини є двосторонніми: кожна зі сторін здійснює на користь іншої певні дії. На це треба вказати в ч. 6 ст. 3 ГК прямо, щоб уникнути розуміння організаційно-господарських зобов'язань як таких, що мають односторонню спрямованість.

Терміни «організаційно-господарські відносини», «організаційно-господарські зобов'язання» є тісно пов'язаними, що віддзеркалює зв'язок явищ, що позначаються цими термінами. Організаційно-господарські відносини — це предмет правового регулювання, а організаційно-господарські зобов'язання — це результат правового регулювання зазначених відносин. Ситуація не змінюється від того, що правовідносини (зобов'язання) будуть розглядатися не як результат правового регулювання, а як його засіб

[3, с. 67]. Тому фактичний (а не юридичний) зміст понять організаційно-господарських відносин і організаційно-господарських зобов'язань повинен співпадати. В основному таке співпадання фактичного змісту поняття організаційно-господарських відносин, що наводиться у ч. 6 ст. 3 ГК, і поняття організаційно-господарських зобов'язань, що наводиться у ч. 1 ст. 176 ГК, є. Проте є і певні відмінності.

Зазначені відносини відповідно до ч. 6 ст. 3 ГК «складаються», а зобов'язання відповідно до ч. 1 ст. 176 ГК «виникають» у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктами господарювання і суб'єктами організаційно-господарських повноважень. Як було зазначено вище, у ч. 6 ст. 3 ГК недостатньо чітко визначається двосторонній характер організаційно-господарських відносин. Навпаки, в ч. 1 ст. 176 ГК вказується на те, що певну управлінсько-господарську дію повинна здійснити «зобов'язана сторона» (а не обов'язково суб'єкт господарювання). І право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку надається відповідно до ч. 1 ст. 176 ГК не суб'єкту організаційно-господарських повноважень, а «управленій стороні». Отже, із ч. 1 ст. 176 ГК випливає, що законодавець розглядає організаційно-господарські зобов'язання як двосторонній зв'язок, в якому обов'язки можуть нести обидві його сторони. Також обидві сторони можуть мати права. Це — позитивно.

Негативним є те, що в ч. 1 ст. 176 ГК зміст організаційно-господарського зобов'язання конкретизується через зазначення на обов'язок відповідної сторони здійснити певну управлінсько-господарську (організаційну) дію. Термін «господарсько-управлінська дія», абстрактно розуміючи, може охоплювати собою майнові елементи, оскільки тут зазначається на господарський характер дії. Але ж текст законодавчого акта має бути більш доступним. Тому ч. 1 ст. 176 ГК слід доповнити зазначенням на те, що в межах організаційно-господарських зобов'язань можуть здійснюватись дії щодо передання майна. Уточнення в дужках, зазначення на те, що під управлінсько-господарською дією розуміється дія організаційна, є невдалим, бо терміном «організаційна» (дія) не можна охопити дії щодо передання майна.

Отже, і ч. 6 ст. 3, і ч. 1 ст. 176 ГК потребують уточнення в такий спосіб, щоб не виникало будь-якого сумніву в тому, що організаційно-господарські відносини і зобов'язання охоплюють собою весь спектр відносин між суб'єктами господарювання, з одного боку, і суб'єктами організаційно-господарських повноважень — з іншого, у тому числі і майнові відносини між такими суб'єктами.

Якби законодавець сприйняв пропозицію про таке визначення змісту поняття організаційно-господарських відносин і зобов'язань, ці поняття по-

вністю охоплювали б собою фактичні (організаційні й майнові) і правові відносини між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень. Корпоративні відносини і відповідні правовідносини у такому випадку розглядалися би як вид організаційно-господарських відносин і організаційно-господарських зобов'язань, які виникають за деяких організаційно-правових форм суб'єктів господарювання.

Думка про те, що корпоративні відносини є різновидом організаційно-господарських відносин у науці висловлювалась [4, с. 9]. В. С. Щербина критично оцінив таку думку, оскільки в такий спосіб звужується зміст корпоративних відносин. До того ж, зауважує В. С. Щербина, «в ГК відсутня норма, яка б чітко визначала коло суб'єктів організаційно-господарських повноважень, зміст останніх і критерії віднесення тих чи інших учасників відносин у сфері господарювання до суб'єктів організаційно-господарських повноважень» [5, с. 234]. Як видається, позиція В. С. Щербини не враховує необхідність розмежування правозастосовних і правотворчих аспектів проблеми, про яку йдеться. Дійсно, унаслідок деякої нечіткості формулювань ч. 6 ст. 3 і ч. 1 ст. 176 ГК можуть виникати сумніви в тому, що до змісту організаційно-господарських відносин і організаційно-господарських зобов'язань включаються майнові елементи. Але це означає лише те, що згадані законодавчі положення потребують детального логічного опрацювання при їх тлумаченні. Якщо ж прагнути розробити теоретичні положення, які будуть обґрунтовувати напрями подальшого розвитку законодавства, то треба вести мову про необхідність чіткого відображення в Господарському кодексі широкого розуміння господарсько-управлінських відносин, що було обґрунтоване В. К. Мамутовим більше 40 років тому, і констатувати, що в Україні законодавець лише перейшов до використання іншого терміну — «організаційно-господарські відносини».

Що стосується невизначеності кола суб'єктів організаційно-господарських повноважень, на яку зазначає В. С. Щербина, то ця проблема створена більше наукою, ніж законодавцем.

Організаційно-господарські повноваження не виходять за межі організаційно-господарських відносин і зобов'язань. Останні, у свою чергу, не виходять за межі відносин між підприємством і вищим господарським органом. Модель цих відносин з того часу, як була видана згадана вище монографія В. К. Мамутова, змінилась, оскільки змінився характер економічних відносин. У певних випадках вони набули форми корпоративних. Але сутність цих відносин залишилась.

Так, у Господарському кодексі спеціально не визначається коло суб'єктів організаційно-госпо-

дарських зобов'язань. Але ж визначається коло організаційно-господарських зобов'язань (у ч. 2 ст. 176 ГК), встановлюється, що такі зобов'язання виникають між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень (у ч. 1 ст. 176 ГК). Звідси неважко зробити висновок про те, які суб'єкти є суб'єктами організаційно-господарських повноважень. Замість того, щоб на підставі ст. 176 та інших положень Господарського кодексу визначити коло суб'єктів організаційно-господарських повноважень, І. М. Кравець відносить до суб'єктів організаційно-господарських повноважень, зокрема, Кабінет Міністрів України [6, с. 52]. Уже це занадто розширює коло суб'єктів, які можуть бути визнані суб'єктами організаційно-господарських зобов'язань. Але далі І. М. Кравець пише про організаційно-господарські повноваження держави, що здійснюються Верховною Радою України [6, с. 78]. Ст. 176 ГК не дає підстав для таких висновків. Відносини між Верховною Радою, Кабінетом Міністрів, іншими державними органами, які не є стосовно суб'єктів господарювання вищим господарськими органами, з одного боку, та суб'єктами господарювання — з іншого, не належать до організаційно-господарських. І названі державні органи не є суб'єктами організаційно-господарських повноважень, як розуміння цих повноважень впливає зі ст. 176 ГК і Господарського кодексу в цілому.

Інший напрям не ґрунтованого на законі розуміння змісту поняття організаційно-господарських відносин та зобов'язань — це спроба охопити цими поняттями звичайні майново-господарські відносини та зобов'язання, вивести їх за межі проблеми «підприємство і вищий господарський орган», як вона розумілась в умовах соціалістичної моделі економіки і як її сутність збереглась в умовах ринкової моделі економіки. У ч. 2 ст. 176 ГК після того, як були визначені суб'єкти організаційно-господарських зобов'язань, між якими виникають організаційно-господарські зобов'язання, зазначається на те, що такі зобов'язання виникають в інших випадках, передбачених законодавчими актами або установчими документами суб'єкта господарювання. Крім того, ч. 3 ст. 176 ГК передбачає, що організаційно-господарські зобов'язання суб'єктів можуть виникати з договору та набувати форми договору. Ці законодавчі положення підштовхнули науковців до пошуку організаційно-господарських зобов'язань, не названих у ч. 2 ст. 176 ГК. Видається, що наведені законодавчі положення не виводять організаційно-господарські зобов'язання за межі, що окреслені у визначенні поняття цих зобов'язань (ч. 1 ст. 176 ГК) та у ч. 2 ст. 176 ГК.

Проте в науці здійснюються спроби довести, що організаційно-господарські зобов'язання виникають

і в інших випадках. О. П. Віхров вважає, що як такі мають кваліфікуватись зобов'язання, в яких преважує організаційний елемент над майновим, в яких цей елемент є сутнісним, головним, визначальним [7, с. 107]. Але ж названі ознаки мають оціночний характер, що не дозволяє використовувати їх як критерії розмежування майново-господарських і організаційно-господарських зобов'язань. Непридатні для використання в якості таких критеріїв і спрямованість цих зобов'язань, їх мета і значення в системі регулювання економічних відносин, які пропонує використовувати О. П. Віхров. Головне ж полягає в тому, що відсутньою є будь-яка мета у визнанні організаційно-господарськими таких зобов'язань, як зобов'язання оренди, концесії, які є звичайними майново-господарськими зобов'язаннями. Що стосується зобов'язань оренди державного і комунального майна, то вони врегульовані Господарським кодексом, відповідно до положень цього Кодексу на них поширюються не тільки правила Закону «Про оренду державного і комунального майна», а і правила, встановлені Цивільним кодексом. Та й сама ідея поділити зобов'язання оренди на два види залежно від того, хто є власником майна, що передається в оренду, є неприйнятною. Публічно-правовий вплив на зобов'язання оренди, концесії, купівлі-продажу об'єктів приватизації має місце, але ж він не змінює природи цих зобов'язань як майново-господарських. Те ж саме слід сказати про угоди про умови користування нафтогазоносними надрами.

Законодавець задовільно чітко окреслив коло організаційно-господарських зобов'язань через зазначення на суб'єктів, між якими вони виникають. І до таких зобов'язань не належать ті, що не є подібними до тих, що не вказані у ч. 2 ст. 176 ГК.

В абзаці другому ч. 2 ст. 176 ГК зазначається на те, що організаційно-господарські зобов'язання можуть виникати між суб'єктами господарювання і власником, який є засновником даного суб'єкта. Таким може бути громадянин, юридична особа приватного права. Орган державної влади, орган місцевого самоврядування також може бути учасником таких зобов'язань, якщо він виконує в них ту ж функцію, що і громадяни та юридичні особи — власники, що є засновниками суб'єктів господарювання. Отже, коло суб'єктів організаційно-господарських зобов'язань, про яких йдеться в абзаці другому ч. 2 ст. 176 ГК, чітко визначено.

В абзаці третьому ч. 2 ст. 176 ГК йдеться про організаційно-господарські зобов'язання, що виникають між суб'єктами господарювання, які разом організують об'єднання підприємств чи господарське товариство, та органами управління цих об'єднань чи товариств. Це законодавче положення слід тлумачити з урахуванням того, що органи

управління господарських товариств чи об'єднань підприємств не є самостійними суб'єктами господарських зобов'язань. Зазначення в законодавчому положенні, що аналізується, на вказані органи як на учасників організаційно-господарських зобов'язань, не є достатнім для висновку про наявність у цих органів власної правосуб'єктності у названих зобов'язаннях. Проблема визначення правової природи відносин з участю органів управління товариства (загальними зборами, наглядовою радою, правлінням, ревізійною комісією тощо) існує. Але вона не може бути вирішена шляхом визнання їх організаційно-господарськими. Тому абзац третій ч. 2 ст. 176 ГК слід тлумачити у такий спосіб, що в ньому йдеться про відносини між суб'єктами господарювання, які разом організують об'єднання підприємств чи господарське товариство, з одного боку, та об'єднанням, товариством, від імені якого діють органи управління цього об'єднання чи товариства — з іншого. Цей абзац потребує корегування не тільки у зв'язку із зазначенням у ньому на органи управління, а й у зв'язку з наступним: 1) у ньому слово «організують» вживається в теперішньому часі (замість минулого). Коли суб'єкти господарювання «організують» об'єднання підприємств чи господарське товариство, то на цій стадії ще немає ні об'єднання, ні товариства, ні їх органів управління. Тому слово «організують» в абзаці третьому ч. 2 ст. 176 ГК слід замінити словом «організували»; 2) зазначення на суб'єктів господарювання в абзаці третьому ч. 2 ст. 176 ГК позбавляє цей абзац повноти змісту, бо на місці суб'єктів господарювання у випадках, передбачених цим абзацом, можуть бути громадяни, іноземні громадяни, юридичні особи приватного права, які не є суб'єктами господарювання і які можуть бути засновниками (учасниками) господарських товариств. Ці недоліки підлягають усуненню. Але важливим є те, що зобов'язання, про які йдеться в абзаці третьому ч. 2 ст. 176 ГК, є однотипними із зобов'язаннями, про які йдеться в абзаці другому ч. 2 ст. 176 ГК, тобто абзац третій не порушує єдності змісту цієї частини.

Потреби у включенні до ч. 2 ст. 176 ГК абзацу четвертого, що відносить до організаційно-господарських зобов'язань між суб'єктами господарювання, один із яких є щодо іншого дочірнім підприємством, не було, оскільки зобов'язання, передбачені абзацом четвертим ч. 2 ст. 176 ГК, охоплюються формулюванням двох попередніх абзаців. Проте і тут слід зауважити, що абзац четвертий також не порушує єдності змісту ч. 2 ст. 176 ГК.

За наявності єдності змісту ч. 2 ст. 176 ГК слід зробити висновок про те, що і абзац п'ятий ч. 2 ст. 176 ГК не виходить за межі контексту цієї частини. В абзаці п'ятому йдеться про організаційно-господарські зобов'язання, що виникають у випадках, пе-

редбачених законодавчими актами або установчими документами суб'єкта господарювання. Не слід думати, що в законодавчих актах має бути прямо вказано на те, що певні зобов'язання є організаційно-господарськими. Характер відповідних зобов'язань як організаційно-господарських може впливати із відповідних законодавчих положень. Так, ч. 1 ст. 99 ГК встановлює права членів виробничого кооперативу. Аналіз змісту цього законодавчого положення свідчить про те, що члени кооперативів наділяються певними організаційно-господарськими повноваженнями стосовно кооперативу як суб'єкта господарювання. Отже, правовідносини між членами виробничих кооперативів і цими кооперативами є організаційно-господарськими зобов'язаннями.

Викладене дає підстав для висновку про те, що положення Господарського кодексу про організаційно-господарські відносини і зобов'язання треба привести в більшу відповідність із науковими положеннями, розробленими раніше. Ці відносини і зобов'язання охоплюють собою весь спектр фактичних (організаційних і майнових) і правових зв'язків між суб'єктами господарювання та суб'єктами, які є стосовно цих суб'єктів господарювання засновниками, співзасновниками, учасниками.

Подальші наукові розробки проблеми організаційно-господарських відносин і зобов'язань повинні вестись у напрямку дослідження можливості застосування окремих положень Господарського кодексу про договори, зобов'язання і відповідальність до цього виду господарських відносин і зобов'язань.

Список використаної літератури

1. Мамутов В. К. Предприятие и вышестоящий хозяйственный орган / В. К. Мамутов. — 2-е изд. — Донецк : Каштан, 2010. — 240 с.
2. Маврин С. П. Управление трудом: теоретико-правовые аспекты : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра юрид. наук / С. П. Маврин. — Л., 1991. — 41 с.
3. Хозяйственное право / под ред. В. К. Мамутова. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 906 с.
4. Переверзев О. М. Господарсько-правове забезпечення корпоративного контролю в акціонерних товариствах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / О. М. Переверзев. — Донецьк, 2004. — 20 с.
5. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права / В. С. Щербина. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 264 с.
6. Кравець І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських зобов'язань / І. М. Кравець. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 237 с.
7. Віхров О. П. Договірні форми організаційно-господарських зобов'язань / О. П. Віхров // Вісник господарського судочинства. — 2008. — № 5. — С. 105–109.

Надійшла до редакції 24.10.2011 р.